

ILONA ČIUŽAUSKAITĖ

Monografija apie „paraštės“ literatą

Jonas Šlekys, *Jonas Žilius: Biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 422 p., ISBN 978-609-425-066-8

Rašytojas, kunigas, redaktorius, visuomenės veikėjas, mėgėjas istorikas, mitologas, adoravęs tautinį romantizmą, Jonas Žilius-Jonila (1870–1932) minimas ne vienoje bendrojoje ar specialiojoje enciklopedijoje akcentuojant vieną ar kitą svarbesnį šio asmens gyvenimo ir kūrybinės veiklos aspektą. Tačiau išsamios, visus įvairiažanrės jo veiklos barus apimančios studijos nei istorikai, nei literatūros tyrėjai nebuvo iki šiol parašę. Šią spragą užpildo Jono Šlekio monografija *Jonas Žilius: Biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys*. Dera paminėti, kad ši monografija yra savotiška tąsa sovietinės cenzūros sužaloto leidinio *Dainų pynės*, skirto Žiliui, kurį Šlekys parengė dar 1984 m. ir išleido „Versmių“ serijoje.

Trumpai Žiliaus visuomeninę veiklą galima sutelkti į kelių eilučių pastraipą: 1893 m. jis baigė Overbriuko (JAV) kunigų seminariją, 1893–1908 ir 1916–1921 m. gyveno JAV. 1896–1899 m. redagavo žurnalą *Tėvynė*, 1900 m. buvo vienas iš Amerikos lietuvių katalikų apšvietos draugijos „Motinėle“ steigėjų, 1900 m. – vienas Paryžiaus pasaulinės parodos Lietuvos skyriaus organizatorių. 1910–1914 m. studijavo Ciuricho, Berlyno universitetuose. 1917–1919 m. – Lietuvių tautos tarybos (JAV) narys, 1925–1926 m. – Klaipėdos krašto gubernatorius. Tai tipiškas XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės kultūrinio ir visuomeninio lauko dalyvis, nuo pat pirmųjų viešojo gyvenimo žingsnių angažavęsis pozityviai piliečio ir žmogaus veiklai. Jo darbo integracinis vaidmuo Jungtinėse Amerikos Valstijose prilygo Jono Basanavičiaus darbui Lietuvoje.

Knygos struktūra grindžiama chronologiniu principu. Žiliaus veiklos barus atspindi monografijos skyrių pavadinimai: „Pensilvanijoje“, „Kražių skerdynių atgarsiai“, „Susivienijimas lietuvių Amerikoje“, „*Tėvynės* redaktorius“, „Ankstyvieji istoriniai ir literatūriniai darbai“, „Poetas, dramaturgas, vertėjas“.

„Agitatorius ir derybininkas“, „Lietuvos finansinės misijos Amerikoje narys“, „Lietuvos atstovas Klaipėdos krašte. Kultūrininkas“, „Gubernatorius“. Paskutiniame skyriuje „Gyvenimo saulėlydyje“ prisiliečiama prie asmeninės Žiliaus dramos – šeiminio gyvenimo, pasakojama apie atsidavimą šeimai vedus klebono augintinę Esterą. Vis dėlto manytina, kad chronologinis principas ne visur ir ne visada pasiteisina. Ar ne geriau būtų buvę, kad ir nusižengiant chronologiškumui, sutelkti literatūrinius darbus į vieną skyrių ir juos aptarti kaip visumą. Bet toks jau autoriaus pasirinkimas...

Nors monografija ir aprėpia visas Žiliaus gyvenimo, kūrybos ir visuomeninės veiklos sritis, neatsakytų klausimų lieka. Ir tai įrodo, kad Šlekio pasirinktas tyrinėjimo objektas nėra toks paprastas, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Neatsakytų klausimų lieka dėl to, kad dingęs Žiliaus asmeninis archyvas (autorius keliama hipotezė, kad Esterai Žilieni 1939 m. traukiantis iš Klaipėdos į Lietuvą visas turtas, taip pat ir archyvas, buvo paliktas likimo valiai ir tokiomis aplinkybėmis galėjęs žūti). Pabaigos žodyje (beje, galima pastebėti, kad turinyje yra „Baigiamasis žodis“; o tekste atsiranda „Pabaigos žodis“) monografijos autorius kelia neįprastus šiam užsklandos žanrui klausimus apie Žiliaus pašaukimą kunigystei, apie jo (ne)turėtą poetinį talentą. Tokie klausimai tarsi ir formuoja, viena vertus, monografijos intrigą, kita vertus, sušvelnina rašančiojo autoriaus visažinystę – net visagaliai faktai ne visada gelbsti.

Monografija rodo Šlekio užmojus ir siekius „emigruoti“ į tą veikos barą, kuris iš esmės priklauso istorikams. Ir nors literatūros istorikas tikrai nusipelno pagiriamųjų žodžių už titanišką darbą, neretai stinga paties autoriaus sintezuojančio žvilgsnio ir citatų gausoje dingsta ne tik Žilius, bet ir pats monografijos kūrėjas. Viena iš tokių ryškesnių monografijos (o gal ir apskritai šio literatūrologo mokslinių tekstų) detalių – faktų gausa ir autoriaus santykis su jais. Juk ne visi faktai yra vienodai svarbūs ir ne visiems jiems turėtume teikti tokią pačią vertę.

Žmogiškasis, epochos ir kultūros kontekstas aptariamoje monografijoje atkuriamas iš gausios archyvinės ir rankraštinės medžiagos. Galima sakyti, kad tai tradicinis objektyvizuotas monografinis kalbėjimas, nes Šlekiui svarbiausia yra faktai ir per juos atskleidžiamas Žiliaus asmeninis ir viešasis pasaulis.

Žiliaus literatūrinė kūryba silpna, galbūt kitu atveju, jei monografiją būtų rašęs istorikas, skyrelio, aptariančio Žiliaus literatūrinius bandymus, ir išvis nebūtų. Šlekį, literatūros istoriką, profesinę pareiga ir knygos struktūra vertė analizuoti kad ir primityvius Žilius eilavimus. Žilius, monografijos autoriaus

pastebėjimu, yra vienas iš poaušrio literatūros kūrėjų, kūrybine verte laikęs kūrinio atsaką į tuo metu visuomenei aktualias problemas. Visuomeniniai poetinės kūrybos tikslai ir paskirtis diktuoja ir temų pasirinkimą – o jos labai primityvios, atliepiančios *Aušros* ir *Varpo* puslapiuose spausdintų kūrinių tematiką. Pagirtinos autoriaus pastangos pristatant Žiliaus kūrybos analizę plačiau pakomentuoti kūrinių radimosi istoriją – taip daroma kalbant apie eiliuotą dramą *Jono vaikai*. Tokie literatūros istorijoje užfiksuoti faktai tarsi kompensuoja primityvoką Žiliaus kūrinių raišką.

Šis skyrius savitiškai „iškrinta“ iš visos knygos siužetinės linijos. Palyginti su kitais, čia kur kas mažiau citatų, daugiau paties monografijos autoriaus refleksijų, kur jis pasirodo kaip įžvalgus literatūros kūrinių ir reiškinių interpretatorius bei vertintojas. Mažoka tik literatūrinio konteksto ar lyginamųjų štrichų su kitais to paties laikotarpio rašytojais. Nors, kaip teigia Šlekys, apie Žilių „rašyta ne tiek jau mažai, beje, daugiausia kaip apie literatą“ (p. 10), citavimo gausos šiame skyriuje nebelieka, nepiktnaudžiaujama citatomis ir išnašomis, viešasis matmuo tarsi dingsta, priešingai, autoriaus susitelkia į aprašomo herojaus talento mįslės (ne)įminimą.

Kaip poetas Žilius reiškesi ankstyvuojų gyvenimo laikotarpiu, t. y. nuo 1909 m., pirmąjį eilėraštį išspausdino 1893-aisiais, paskutinį – 1923 m. Per tą laikotarpį sukurta, kaip teigia Šlekys, viso labo apie 40 eilėraščių, trys poemos ir viena eiliuota drama. Monografijos autoriaus vertinimu, geriausi Žiliaus kūriniai – poemos *Radynos* ir *Vestuvės*. Visi chronologine seka pateikiami eilivimais aptariami pagal tą pačią schemą – trumpiau ar išsamiau atpasakojant jų turinį. Atskleidęs poemų siužetą, iškėlęs jų tematines linijas, Šlekys šių kūrinių, ypač *Vestuvių*, stiprųjį pradą sieja su kūrinių poetika – Žilius puikiai panaudojęs tautosakines priemones. Poetikos prasme Žiliaus poezija reprezentuoja retorinį ir dainiškąjį tipus. Sunku šiandien atsakyti (to nepadarė ir monografijos autorius), kodėl Žiliaus poezija tokia banguota: vieni jo tekstai nestokoja įtaigumo, pranaksta to meto literatūros lauke sukurtus panašaus tipo tekstelius, kiti balansuoja ant grafomanijos ribos. Siekdamas pateikti objektyvesnį ir profesionalesnį Žiliaus kūrybos vertinimą Šlekys stoja vidurin tarp Žiliaus amžininkų, skeptiškai atsiliepusių apie jo kūrybą, ir Balio Sruogos, nepagrįstai pervertinusio šio autoriaus poetinį indėlį ir vadinusio jį vienu didžiausių Lietuvos poetų. Šlekio siekis savitiškai objektyviai „reabilituoti“ Žilių kaip poetą reziumuojamas šia išvada: eiliuoti jo tekstai neturėję reikšmės „magistralinei lietuvių poezijos raidai“ (p. 188), bet, kita vertus, jis sėkmingai atstovavęs dainiškojo stiliaus eiliuotojams.

Literatūrinę kūrybą aptariančiame skyriuje pristatomas ir Žilius vertėjas – vertė Mickevičiaus poemas *Gražina*, *Konradas Valenrodas*, *Vėlinių* II dalį (pastarąją išvertė būdamas gimnazistas 1887-aisiais). Vertingas literatūros istoriko ekskursas ieškant Žiliaus kaip vertėjo ryšio su lenkų literatūra ir Adomu Mickevičiumi bei mėginant motyvuoti jo pasirinkimą imti versti šio autoriaus eiles.

Pasirinkęs atskaitos tašku Justino Marcinkevičiaus išverstą *Vėlinių* tekstą (nežinia kodėl), Šlekys lygina jų vertimus į lietuvių kalbą, Žiliaus *Vėlinių* vertimą laikydamas kur kas prastesniu ir minties, ir strofikos prasme. Žiliaus vertime poemos realijos lietuvinamos (beje, taip darė ne vien Žilius, dažnas XIX a. pabaigos *Aušros* laikotarpio poetas, ėmęsis versti, lietuvindavo veikėjų vardus).

Versdamas *Gražiną* Žilius išlaikė originalo strofiką, bet susidūrė su bendrinės kalbos ir tarmės santykiu. Daug kur tarmybes jis keitė bendrinės kalbos, kuri dar buvo savo formavimosi pradžioje, žodžiais. Versdamas *Konradą Valenrodą*, Šlekio teigimu, Žilius nutolo nuo originalo, ėmėsi ieškoti laisvesnio, originalesnio žodžio. Tenka sutikti su autoriumi, kad, norint deramai, o ne fragmentiškai įvertinti Žiliaus vertimus, juos reiktų lyginti su kitais amžininkų vertimais (Petro Armino, Stanislovo Dagilio, Aleksandro Fromo-Gužučio, Vinco Kudirkos, Juozo Šnapščio-Margalio, Andriaus Vištelio ir kt.).

Viešasis Žiliaus gyvenimas rodo jį buvus puikiu oratoriumi – tai nuolat pabrėžia ir monografijos autorius, neabejotinai šio įgūdžio nuopelnus teikdamas kunigystės pamokoms. Šis gebėjimas ypač pravertė įvairiais laikotarpiais renkant pinigus – prakalbomis siekta įtikinti ieškant finansinės paramos Žemės ūkio bankui. Arba štai jau būdamas Klaipėdos krašto gubernatoriumi Žilius 1926 m. dalyvauja šventėje Rimbyno kalne ir pasako įkvėpiančią kalbą, ją *Trimito* korespondentas užfiksuoja tokiu įspūdingu aprašymu: „Gubernatoriaus Žiliaus kalba padarė klausytojams didžiausio įspūdžio. Jis kalbėjo [su] tokiu dvasios pakilimu, [su] tokiu susijaudinimu, kad paliesdamas tribūnos atramą į aštrią šakelę daugeliu žaizdelių susižeidė sau ranką ir pajuto skausmą ir kraują pamatė tik pabaigęs kalbėti ir nulipęs nuo tribūnos!..“ (p. 258).

Šlekio monografijoje svarbiausias pažintinis matmuo – faktografija, archyvinų faktų sanakaupa ir jų referavimas, atskleidžiantis iki šiol neišsamiai žinomus Žiliaus kūrybinio kelio aspektus. Skaitant monografiją kyla įspūdis, kad visuomeniškumo paradigma buvo vyraujanti Žiliaus gyvenime. Tai rodytų skyriai apie jo veiklą Amerikoje, grįžimą į Lietuvą ir darbą Klaipėdoje. Monografijos autorius tarsi dėlionę konstruoja Žiliaus viešąjį gyvenimą Amerikoje ir Lietuvoje: paaiškėja, kad Žilius buvo vienas turtingiausių lietuviškų parapijų Amerikoje klebonų; Pli-

mute pastatė puošnią bažnyčią, dekoravo ją Lietuvos didžiųjų kunigaikščių atvaizdais, regis, buvo ir masonas, nors šiai pozicijai pagrįsti kažkodėl pasitelkiami buvę kunigai S. Yla ir J. Jurgutis, ir t. t. Išsamūs skyriai apie Žiliaus veiklą Susivienijime lietuvių Amerikoje, apie jo pastangas ir atsidavimą organizuojant Lietuvių skyrių pasaulinėje parodoje Paryžiuje 1900 m. Stebina Šlekio užmojis, ir, reikia pasakyti, gana vykęs, plačiai aprašyti Lietuvos finansinės misijos JAV peripetijas, diplomatinę Žiliaus veiklą atstovaujant Lietuvai Klaipėdos krašte. Monografijos istoriškumo metmenį plečia Šlekio pastangos pasitelkti platesnį istorinį ar politinį to laikotarpio, kuriame ima veikti jo aptariamas herojus, kontekstą. Štai pristatydamas Žiliaus veiklą Klaipėdos krašte, Šlekys išsamiai apibūdina politinę šio regiono padėtį.

Kaip sakyta, asmeninis Žiliaus archyvas neišsaugotas, todėl monografijos autoriui liko neatsakytų klausimų – rasti atsakymą į rūpimus nežinomuosius Šlekiui nepadėjo nei ilgos valandos archyvuose vartant pageltusius lapelius, nei gausi publikuota faktologinė medžiaga. Įdomi detalė: regis, Žilius buvo apsiginęs ir doktoratą, kurį rengė studijuodamas gamtos mokslus Ciuriche dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Deja, tą faktą gali pagrįsti tik specialios paieškos Šveicarijos archyvuose. Hipotetiniai klausimai, jeigu tik yra galimybė, monografijos autoriaus visada paremiami keliais šaltiniais, tarsi siūlant skaitytojui pačiam rinktis priimtinausią variantą. Štai kalbėdamas apie šeiminio gyvenimo peripetijas Šlekys tvirtina santuoką su klebono augintine Estera Žilyl sudaręs Vokietijoje, o kito šaltinio teigimu, – Priekulėje. Neabejotina, kad šaltinių patikimumas turėtų būti griežčiau vertinamas, o preciziškesnė jų atranka leistų sumažinti tą tirstą faktografijos „audeklą“.

Monografijos istorinę ir istoriografinę vertę stiprina kaip priedai pateikti iki šiol nepublikuoti archyviniai ir rankraštiniai šaltiniai. Nors iš jų daugiausia sužinome apie Žiliaus politinio gyvenimo peripetijas prijungiant Klaipėdos kraštą prie Lietuvos Respublikos ar organizuojant Žemės ūkio banką, jie yra neįkainojamos naudos tiek istorijos, tiek kultūros plačiaja prasme tyrėjams. Pateikti priedai (dokumentai, tarnybiniai raštai) nėra savitiksliai, jie komentuojami pagal poreikį visoje monografijoje.

Ir nors monografijos autorius, teigdamas, kad jo pasirinkto tyrinėti asmens „gyvenimas teikia peno apmąstymams apie visų žmoniškųjų pastangų ir galutinių rezultatų prasmę“ (p. 275), kviečia permąstyti menininko ir visuomenininko triūsą ir jo vertingumą, neabejotina, jog ši monografija ne tik užpildo literatūros istorijoje žiojėjusią spragą apie Žilių kaip literatą, bet ir apkritai praplečia viešojo ir politinio šio asmens veikimo lauką.